

առանաւորի սահման ընթացքը առժամ եւ զգալապէս: Զօգանեան այսպիսի խաթարութիւնները ջանացած եւ համեմատութեամբ ձեռագրաց վերականգնել եւ այս յարողած եւ իրեն ընդհանրապէս:¹

(Ըարմանիւն)

Հ. Ն. ԱՅՄԵՆՍ

ՀԱՅՈՑ ԳՐԵՐԸ

(Ըարմանիւն)

ԳԼՈՒԽ Գ.

Դանդիւնան գրքեր:

1. Վիպառնիւններ հին աշխարհին մը գոյտնջեան համար. 2. Այս վիպառնիւնները ստորէր. 3. Հին հայերէն աշխարհներ Դանդիւնան գրքէն է. 4. Այս գրքերը Դանդիւնի հնարածները չեն. 5. Աշխարհին գիտնիւն կամ գործածութեան ժամանակ. 6. Հանդիւն գրքի թաղկացած էր այս աշխարհներ. 7. Ի՞նչ լեզուէ շինուած էր. 8. Նոր քննիչներու կարծիքը եւ անոնց հերքումը. 9. Դանդիւնան գրքերը հայերէն չեն, այսպիսով միայն հայերէն կարծուեցան:

1. Զորքորդ պարբերը՝ որ պատմական վկայութեամբ գործածած են Հայերը նախորդ պարբերներուն խախտումներն յետոյ, Դանդիւնան այսպիսին է: Այս գրքերու գիտնիւն պատմութիւնը կը պատկանի Ս. Մեսրոպի կենսագրութեան, ուստի զանց առնելով խօսել այս մասին, կ'ուզենք զբաղել Հոս միայն այն խնդիրներուն քննութեամբ, որոնք կը վերաբերին նոյն գրքերու ներքին կազմութեան:

Նախ եւ առաջ քննենք այն խնդիրը թէ ե գարեն առաջ Հայերը գիր ունեցած են, կայ պատմական վկայութիւն ասոր համար, Հայերը

Ինչ ինչ գրքի անշուշտութիւնը Նկատի չեն առնիր ի հարկէ: օրինակ Գ. առաջ (էջ 39) օրինակ է 4—4 լատիւ. ըստ այսմ պէտք եւ կարող

Նշանի եւ գրաւ կարգի վարդի,

Ուսանելը չոր մարգարի,

Սիրտ երկ եւ գրաւ շատ մարտի,

Բաշտ ուսուցի ինչ արի մարտի:

Առաջին տողին գրան ունին արդեն ձեռագիրը, երրորդ տողին մէջ ալ աւելցնելու է: Նշանակէ էջ 81, տող 7 եւ 8 կարգաւ է 5—4—5 լատիւ պատկէ:

Կարանիւնը քայ, եկ խաբար բեր,

մեզ ուրախացու:

Սուրահիւնը տար, լուսնըն լնդ,

բեր թաւ իւրեցրու:

Այսպէս է գտնի ձեռագրաց մէջ, մինչ Զօգանեան ունի՝ Կարանիւն. . . խնդիրն է:

Կրնային ըլլալ նման գիտողութիւններ նաեւ. Զոգանիւնը եւ Զոգանիւն մասին, քայց աւելորդ են մանրամասնութիւններ այս առջ:

գիտելին այդ բանը եւ յիշեալ պատմական վկայութիւններն ինչ արդէք ունին:

Մեր բանասերներուն մեծ մասը առհասարակ ընդունած է թէ Հայերը ե գարեն առաջ, հայեան նշանագրերն ու խաղեան բեւեռագրերն շատ յետոյ, ունեցեր են առանձին տառական այբուբեն: Մեսրոպեան այբուբենից դեռ եւս շատ առաջ, կ'ըսէ Խ. Յարութիւնեան, Հայերն արդէն ունեցել են սեպհական այբուբեն, որ գործածութեան մէջ է եղել. (Հայոց Գիրք, էջ 253): Այս բանին հակառակը ուղղակի անկարելի կը գտնի Գարագաշեան (Քննադատմ. Գ. 39). «Նայելով հանգամանաց Հայերն լեզուին յառաջ քան զՄեսրոպ»՝ անկող էր լեզուին առանց գաղութեան հասնել յայն աստիճան զարգացման՝ յորում կը գտնենք զնա ի հաստատարու երգաց վկայաբանաց, որոց կատարեալ նմանութիւն է թարգմանաց լեզուն»: «Անմարմնելի կը թուի մեզ գնել մեր Տին լեզուն ամենեւին առանց իրից գրի եւ գրութեան յառաջ քան զՄեսրոպեան» (անգ. էջ 45):

Գրեթէ նոյնպիսի ձեւով կը փաստարանէ նաեւ Պալասանեան (Փորձ, Բ. աւարի, Գիրք III, էջ 29—30). «Անհնարին է ենթագրել թէ գրի գործածութիւնը Ասիայում մտնելուց յետոյ, Հայերը փորձած չլինին իրանց սեպհական տառերը ունենալ»:

Այս բանը ապացուցանելու համար կան միշտեւ իսկ քանի մը զրգական ապացույցներ եւ վկայութիւններ:

Առաջին վկայութիւնը, որ ասոր համար մէջ կը բերուի, Փիլոստրատոս պատմաբանին մէջ հաստատն է²: Այս պատմաբանը՝ որ կառակալաւ կայսեր ժամանակակից ըլլալով, կ'պարէր մեծաւորապէս Քրիստոսի 175—249 թուականին, իւր «Տիւնան Ապոլոնի կենսագրութեան» մէջ՝ խօսելով Ցարոս լերան մասին, հետեւեալ պատմութիւնը կ'ընէ. «Ինչ որ մեր Ցարոսի մասին կ'ըսեն (որուն երկար ժամանակ մէկը չէր հաւատարմ) թէ նա Հայաստանի սահմաններն ալ կ'անցնի, կը հաստատեն այն յովանները, որ ինչպէս գիտած, կը բռնուին հա-

Գարագաշեան, էջ 45, աւելի առաջ երթալով, միշտեւ իսկ կը գնէ թէ Մեսրոպէն առաջ կար նաեւ հայերէն թուարար մը. ուր թարգմանիչները կը հաւարեն իրենց նոր շինած բառերը եւ կը թողուն յաջորդ սերունդին: — Արեւուստական լեզուի զարգացումը մասն մարդու համար ինչ աւելի ընական քան թուարարը:

Չ. Այս փաստը կը յիշէ նախ ինքնին, Հնար. Հայաստ. Գ. 78. նոյնը Պալասանեան, Խ. Յարութիւնեան, Յաղապարեան:

մեծաշուտ Պամփիլիայի մէջ, այս կենդանիները սիրելով անոյշ բուրմունքը՝ դուրս կու գան Հայաստանէն եւ կը գիւնն դէպի այն կողմերը, ուրկէ Նովը կը բերէ այդ անոյշ հոտը: Կը պատմեն յոյնպէս, որ անգամ մը Պամփիլիայի մէջ բռնուեր է յովազ մը, որուն ոսկէ մանեակին վրայ գրուած էր հայերէն գրերով՝ «Արշակ թագաւոր՝ Աստուծոյն շինեալ», այսինքն յիշատիկ Աստուծոյն նուէր Արշակ թագաւորէն: Այս Արշակն այն ժամանակ Հայոց թագաւոր էր եւ իր բռնած յովազը՝ անոր մեծութեան պատճառաւ՝ նուիրեւ էր Դիոնիսոսին: Դիոնիսոս հնդկական յիւսիսային պատճառաւ՝ հնդկացիներէն եւ արեւելեան ժողովուրդներէն կը կոչուէր յիւստոս: Այս կենդանին ժամանակ մը բոլորովին ընտանեացու եւ կը թողուր ձեռքով շօշափել եւ փողաբշէլ զինքը. սակայն երբ որ գարունն եկաւ, երբ յովազներն անգամ կը յաղթահարուին սէրէն, արուի պահանջը զգաւով փորձաւ դէպի լեռները՝ իր հետ տանելով նաեւ իր զարդը: Ենտոյ գրաւուելով համեմունքի բուրմունքէն՝ դարձեալ բռնուեցաւ Ստուրիէն Տօրոսի վրայ, (Philostreti de vita Apollonis Tiansi, գերմ. թրգմ. Fr. Jakobs, Stuttgart, 1829, II, էջ 229. մէջ հանած ենք իս. Եստուրիւնեանի Հայոց գրէն, էջ 252):

Այս պատմութիւնը կը ցոյցնէ թէ Քրիստոսի երկրորդ դարէն առաջ կար Հայերէն գիր: Երկրորդ փաստը կը համարուին Ագաթանգեղոսի այն վկայութիւնները, որ յիշեցինք ՀԱ. 1910, 171բ եւ որոնցմէ յայտնի կը տեսնուի թէ Տրդատի թագաւորութեան ժամանակ գրելու արուեստը տարածուած էր Հայաստանի մէջ:

Երրորդ փաստը կու տան գրերու գիւտին վրայ խօսող մեր երեք կարեւոր աղբիւրները՝ Կորիւն, Փարպեցի եւ Խորենացի: Ասոնք յոյն պարսիկ կամ ասորի լեզուներու ուսմամբ Հայոց կրած նեղութիւնները պատմելէ ետք, կամ Ս. Մեսրոպի յղացած գաղափարին եւ Դանիէլեան գրերու գիւտին վրայ խօսելու առթիւ կը պատմեն թէ Հայերը ունեցած են գրիւր, որոնց գործածութեամբ կարող էին բոլոր գեոաւորութիւնները վերցնել: Ահաւասիկ այդ վկայութիւնները. «Մանաւանդ թէ գոն նշանագիրը Հայերէն լեզուոյ, որով հնար է ինքեան ձայնիւ, եւ ոչ մուրացածոյ բարբառով, շահել զոգրիս... Ասացեալ է ուրուհի ցարայ, թէ տեսի նշանագիրս Հայերէն առ ուսման եպիսկոպոսի ի գեոզ միում:... Դանիէլի եպիսկոպոսի, առ

որում նշանագիրքն Հայերէն կային (Փարպ. էջ 36—38): Եայնժամ պատմէր նոցա արքայն վասն առն ուրուհի ասորւոյ եպիսկոպոսի ազնուականի Դանիէլ անուն կոնցելոյ, որոյ յանկառն ուրեմն նշանագիրս աղիաբատաց Հայերէն լեզուի... Ուռեալ երանելի հոգաբարձուացն զյան. կարծագրիւս... Մանաւանդ զի եւ նշանագիրքն իսկ յայլոց դպրութեանց թողեալք՝ եւ յարուցեալք դիպեցան (Կոր. էջ 8—9): Զվաղնուց գտեալ նշանագիրս տառից. (Խոր. Գ. Ժբ):

Զորրորդ աւելի պարզաբանեալ փաստը կու տայ Արագան պատմիչ, որ կը պատմէ թէ հին ժամանակ Հայերը ունէին 22 գրերէ բաղկացած այբուբեն մը, զոր յետոյ թողուցին. «Դպրութիւն Հայերէն քսան եւ երկու գիր առ Դանիէլի ասորւոյ գտեալ ի հին ժամանակաց, որ վասն ոչ պարզելոյն զընդարձակութիւն լեզուիս՝ անհոգացեալ եղև յառաջնոցն»: Ասարգան ասոր համար դրական ապացոյց մ'ալ կու տայ՝ հաստատելով թէ լեռնի ժամանակ զուրուհեաւ այդ հին գրերով գրած մը. «Եւ զի լեալ է Հայերէն գիր հոցն՝ վկայեցաւ ի ժամանակ լեռնի արքայի. զի գտաւ գրամ ի Կիլիկիա, Հայերէն գրով գրոյժեալ զանուն կու պաշտ թագաւորացն հայկազանց» (Արք. էջ 50):

Հինգերորդ ապացոյցը կու տայ Ինճիճեան որ իւր Հնախօսութեան մէջ, Գ. էջ 75 կը պատմէ թէ 1788 թուականին Պոլսոյ անգղեական դեսպան Այնզելի հին գրամներու նշանաւոր հաւաքածոյին մէջ տեսեր է Տարիւրաւոր պարթեւ-արշակունի արձաթէ գրամներ Հայերէն գրերով: Այս գրամները հետեւեալ ձեւով կը նկարագրէ Ինճիճեան. «Ի մի կողմն գրոյժեալ ունելով ասորւոյն ի մէջ երկուց մոգուց. իսկ ի միւս կողմն դէմը թագաւորի ըստ արեւելեան օրինակի սաղաւարտեալ, ունելով շուրջմանակի հայկական տառս որոշ ձեացեալս, հ, ր, յ, չ, ք եւն. զոմանս ուղղագիրս, իսկ զոմանս խառնագիրս. բայց ոչ գտանելով ի նոսա տառ ինչ ձայնաւոր՝ չնգիւ ինճ մարթ անուն ինչ ընթեռնուլ:»

Ի թեւ ապագին ունի խառնագիր, բայց ուղղագիրն ընթերցուածն է խառնագիր: Այսպէս սրբագրած է առաջին անգամ Գ. եպ. Այվազեան, Իսալ. Թրգմ. Խորենացւոյ, ապ. Ղեւնտ. 1841, էջ 358: Այս ընթերցումը կը զուրկէր նաեւ Միսրատի կազմած քննական հրատարակութեան ձեռագիրն մէջ: Դրեքը չեն թաղուիլ, այլ երեսի վրայ կը թողնուին. յարկը յարգելու բանն է որ խառնագիր մը մը երեւած հասած է:

2. Հիմայ քննենք այս սպազոցներուն ար-
ժեքը իր առ մի:

«. Փիրոսորատոս պատմաբանին խօսքը,
ինչպէս Հիւրքման կ'ըսէ, այնպէս անորոշ է, որ
առասպել ըլլալու ամէն երեւոյթ կ'ընծայէ: Ո՛րն
է այն Արշակ թագաւորը, որ Նիւսեայ Աստու-
ծոյն ընծայած է յիշեալ յովազը: Արշակ էթէ
իրօք պատմութիւնը Զմարտիտէ, աւելի պար-
թեւ թագաւորի մ'անունն ըլլալու է, եւ այն
մակագրութիւնն ալ աւելի պահպանուած քան
թէ Հայերէն: Արեւմուտքի հեղինակի մը համար
շատ դիւրին էր շփոթել Հայ եւ պարթեւ աղ-
գերը, մանաւանդ այն ժամանակ, երբ կ'ապրէր
Փիրոսորատոս:

Բ. Ագաթանգեղոսի վկայութիւնն աւելի
մեծ նշանակութիւն ստացած է Իս. Եարու-
թիւնեանի քով, որ «Հայոց գիրը» աշխատու-
թեան մէջ, էջ 243—251 մանրամասն կը քննէ
ինչորիւր եւ վերջապէս կ'ապացուցանէ թէ Ագա-
թանգեղոսի վկայութիւնը կը հաստատէ հին
Հայերէն գրերու գոյութիւնը: Ագաթանգեղոսի
այս վկայութեանց մէջ, ինչպէս վերը տեսանք,
Դմիտր, Լանգլուա եւ Զարրհանաւեան կ'ուզէին
նշանակել բառով հասկնալ տեսակ մը հայկական
պատկերագիր կամ սղագրութիւն: Եարու-
թիւնեան նշանակել բառը կ'առնուր բուն «գիր»
իմաստով եւ կ'անցնէր թէ կար Հայերէն
տառական գրութիւն մը Տրդատի օրով: Մենք
եթէ վերը մերոնցինք Դմիտր ենթագրութիւնը,
աւելի հակառակ կը կանգնենք հոս ալ Եարու-
թիւնեանի ենթագրութեան, պարզապէս այն
պատճառով որ Ագաթանգեղոսի աշխատութիւնը
իրբւե կեղծեալ գործ մը, իրբւե Ե դարու աշ-
խատութիւն՝ արժեք չունի ընաւ այսպիսի կա-
րեւոր խնդրի մը լուծման մէջ, մանաւանդ երբ
ինչորիւր կը վերաբերի հին ժամանակի պատմու-
թեան կամ կեանքին:

Հ. Յ. Տաշեան (ՀԱ. 1893, էջ 90) կը
ցուցնէ թէ Ագաթանգեղոսի այս խօսքերը չեն
կրնար արդէն առնուիլ Հայերէնի համար. որով-
հետեւ Ս. Հովհաննիսեան կոչանքը Հայ չէին եւ
իրարու հետ կը խօսէին «Հռովմայեցոց լե-
զուով» հմմտ. «Արդ՝ զայս ամենայն խօսեցաւ
սուրբն Գայիանէ ի բարբառ Հռովմայեցոց...
բայց Գոյին անդ ոմանք ի սպասարարացն ար-
քուշի, որ լսէին զայն ամենայն ի բարբառ Հռո-
մայեցոց» (Ագաթ. հմ. 189): Սակէ կը հե-
տեւ թէ գպիրները, եթէ երբեք բան մը գրե-
ցին, յունարէն լեզուով գրեցին եւ մատուցին
յունագէտ արքային:

Հաս լաւ կը նկատէ Աշայեան (Մուրճ,
1892, էջ 1848), որ «եթէ Տրդատի գպիր-
ները, այլեւս ճարտար էին հայագրութեան մէջ,
որ մարդկանց խօսակցութիւնը իսկոյն գրի էին
առնում՝ ծանկաւար, որ թագաւորին ցոյց տան,
ինչու այդ մարդիկը իրանց այդ հրաշալի շնորհքը
չէին ցոյց տալիս եւ Տրդատի հովանոցի վրայ, մի
երկու բան գրել տալով՝ իրար սրբաւոր Քա-
րերի վրայ»: Յայտնի է որ Տրդատի հովանոցի
աւերակը գեռ կայ, բայց քարերուն վրայի ար-
ձանագրութիւնը յունարէն է միայն:

Գ. Երրորդ փաստին վրայ կը խօսինք
ստորեւ § 9:

Գ. Վարդանի առած տեղեկութեան ար-
ժեքը հին ժամանակի գրերուն մասին, կը տես-
նենք նոյնպէս քիչ յետոյ: Գալով Լեւոնի ժա-
մանակ գտնուած հայկական դրամին, որ աւելի
հիմնական նշանակութիւն պիտի ունենար, սա
միայն կրնանք ըսել թէ Վարդան անշուշտ սխա-
լած է պահպանական գրերով գրուած արշա-
կունի դրամ մը Հայկական կարծեւով՝ գրերու
չափազանց նմանութեան պատճառաւ: Այսպէս
կը կարծէ օրինակ Petermann, Վարդանի յիշած
դրամը սխալմունք համարելով: Նոյնպէս է եւ
Սուքրեան (Սկիզբն հայկական լեզուի եւ Դիո-
նեսիոսի թրակացոյ քերականութեան, Բազմա-
վէյ 1877, էջ 97—109): Լանգլուա կը կարծէ
թէ այդ դրամը աքեմենեան թագաւորներու
հպատակութեան տակ գտնուած նախարարնե-
րէն մէկունն էր եւ գրուած՝ փեւնիկեան տա-
ռերով: Ըստ Ցաղաւարեանի՝ իրաւացի է Լանգ-
լուայի ենթագրութիւնը, որովհետեւ իրօք ալ
այդ դրամներէն հասած է մեզ Յիրիբազի փե-
նիկական տառերով դրամը (այս իշխանը կ'ա-
պրէր Ն. Ք. չորրորդ դարուն եւ կ'իշխէր Արեւ-
մտահայոց մէջ):

Ամենէն բանաւոր պատճառաբանութիւնը
կու տայ 2ամենեւ Վ. 760: Եթէ այդ տառերը
Հայերէն էին, կ'ընէ 2ամենեւ, ինչպիսի՝ տառեր
էին որ Վարդան կրցաւ կարգաւ թագաւորին
անունը. եթէ Մեսրոպեան գրերուն նման էին,
ուրեմն եւ Մեսրոպեան գրերն էին. իսկ եթէ
անոնցմէ տարբեր էին, հապա ի՞նչպէս կրցաւ
Վարդան կարգաւ եւ հասկնալ թէ Հայոց կու-
պաշտ թագաւորներունն է: Ասկէ կը հետեւի
թէ Վարդանի ըսածը մակարեութիւնն է միայն,
ի հարկէ սխալ եւ ոչ երբեք հաստատուն
փաստ:

Վարդանի առած այս տեղեկութիւնը յար
եւ նման է՝

Ե. Ինձիճնանի տուած տեղեկութեան: Ին-
ձիճնանի տեսած գրամներուն պատմութիւնը՝ որ
Զարբհանալեան եւս իրր իրը կը ջշէ (Հայկ.
Հին Դպր. Պատմ. 1897, էջ 44), բոլորովին
սխալ է. որովհետեւ յիշեալ գրամները զուտ
արշակունեան պարթեւ կամ սասանեան գրամ-
ներ են, պահլաւերէն վերտառութեամբ եւ
ամենեւին կապ չունին մեզ հետ: Գրեթե մեծ
նմանութիւնը հայերէն կարծել տուած է, ճիշտ
ինչպէս որ այսօր ալ վրացերէն խուցուրի կամ
եթովպական գրութիւն մը հայերէն կը թուի
չգիտցողին համար եւ կամ ճավայերէն գրուածք
մը հայերէն շեղագիր կարծել կու տայ: Եթէ
ինձիճնանի յիշածին պէս հայկական գրամ մը
գտնուած ըլլար, եւ այն ալ այդքան նոր հաւա-
քածոյի մը մէջ, հիմայ այնպէս ծանօթ կ'ըլլար
գրամագէտներուն եւ բանասէրներուն, որ կաս-
կածի բնաւ տեղիք չէր մնար:

Այսպէս ուրեմն կրնանք համարձակ կեր-
պով ըսել թէ իրի փոստերէն չորսը ամենեւին
նշանակութիւն չունին եւ չեն կրնար իրեւ
փաստ ծառայել հին հայ գրի մը գոյութեան
համար: Ար մնայ մեզ երրորդ վկայութեանց
շարքը, որ ժամանակակից եւ տեղեակ հեղինակ-
ներէ քաղուած ըլլալով, ամէն կասկածէ վեր է
ու չենք կրնար այնպէս անփոյթ կերպով նկա-
տել: Արիւնի, փառացեցոյն եւ խորինացոյն
միաձայն վկայութիւնը հաստատուն կերպով կը
ցուցնէ թէ Ե. գարու սկիզբը, ճիշտ այն ժամա-
նակ՝ երբ Ս. Սերորդ հայերէն գրերու գիւտով
կ'աշխատէր, կար Հայոց մէջ տարածուած կար-
ծիք մը թէ ունեցած են ժամանակին այբուբեն
մը, որ ատեն մը գործածուած եւ յետոյ թու-
ղուած է:

3. Ոչնէ որ պատմագիրներուն վկայած այս
այբուբենը. արգեօք այն որ Դանիէլէ քով կը
գտնուէր եւ անոր անունով Դանիէլեան կո-
չուեցաւ, թէ ասկէ տարբեր այբուբեն մը:
Գարագաշեանի խօսքերը (գնն. Պատմ. Գ 39)
այնպէս անորոշ են, որ կարծես թէ այս երկուքը
տարբեր են, բայց բոլոր քննիչներն ալ առհա-
սարակ ընդունած են թէ Հայոց այդ հին այ-
բուբենը Դանիէլեան գիրն է: Իս. Յարու-
թիւնեան, (Հայոց գիրը, էջ 240 եւ 255) կը
հաստատու թէ «Դանիէլեան կոչուած այբու-
բենը Հայոց հին գործածական գիրն էր... այդ
այբուբենի հետքը բոլորովին անհետանում է եւ
Միջագետքում տարի մօտ գտնուում»:

Մեր պատմագրերու տուած պարզ եւ ակ-
ներեւ վկայութիւնը կասկածի տեղիք չի տար

այս մասին. հմմտ. յարող խօսքերը. «Դանիէլէ
եպիսկոպոսի, առ որում նշանագիրքն հայերէն
կային (Փարպ.) վասն առն ուրում ասորոյ եպիս-
կոպոսի աշուճականի Դանիէլ անուն կոչեցելոյ,
որ յանկարծ ուրեմն նշանագիրս աշխարհեաց
հայերէն լեզուին (Վոր.) քսան եւ երկու գիր
առ Դանիէլի ասորոյ գտեալ ի հին ժամանա-
կաց (Վարդան) եւս»:

Աներկբայ է ուրեմն որ Հայոց այդ հին
այբուբենը Դանիէլեան գիրն է, որ յետոյ Հա-
բէլի եւ Վահրիճի ձեռքով Հայաստան բերուե-
ցաւ, երկու տարի գործադրութեան գրուեցաւ
եւ յետոյ խափանուեցաւ:

4. Հիմայ քննենք թէ ո՞վ էր այս այբու-
բենին հեղինակը:

Դանիէլեան անունը առաջին ակնարկով
այնպէս կը ցուցնէ թէ նոյն գրերուն հեղինակը
Դանիէլ ասորի եպիսկոպոսն էր: Այս կարծիքը
կը հաստատէ նաեւ խորինացոյն՝ որ կը վկայէ
թէ նոյն գրերը յարմարեցուած էին Դանիէլէն.
«Մատուցեալ առ արքայն քահանայի ուրում»:
Հարել անուն կոչեցեալ, խոստանայր հայկակա-
նացս լեզուաց առնել նշանագիր, յարմարել
է Դանիէլէ եպիսկոպոսէ՝ յիւրմէ մերձաւորէ, (խոր.
Գ. ծք.) յերկրորդ վկայութիւնը կու տայ Աստ-
ղիկ. «Երբ աւուրս դարութիւն Հայոց լեզուիս
իմ գիր է Դանիէլէ փիլիսոփայ Երբող իւրեցեալ»:
(Աստղ. Գ. Գ. էջ 139): Երրորդ վկայութիւնն
ունի կայսերաց պատմութիւնը. «Երբ աւուրս
գտաւ քսան եւ ինն գիրն հայերէն լեզուի ի
Դանիէլէ փիլիսոփայի ասորոյ»:

Սակայն այս վկայութիւնները բոլորովին
անարժէք են: Եթէ Դանիէլեան գրերը հայե-
րէն հին նշանագրերն էին, հակառակէն դատե-
լով պէտք է մտածել թէ նոյն նշանագրերը
Դանիէլ եպիսկոպոսի հնարածները չէին: Եր-
կորդ՝ ինչ պէտք ունէր Միջագետքի ասորի
եպիսկոպոս մը Հայ անգրագէտ ազգին համար
գրեր հնարելու: Երրորդ՝ ինչո՞ւ հայերն այնպէս
պինդ փաթէին պիտի այս նշանագրերուն եւ եր-
կու տարի պիտի գործածէին զանոնք, եթէ հին
հայերէն նշանագրերը չըլլային, այլ Դանիէլի
հնարածը¹:

Այսպիսի մտածումներով առաջնորդուած
են անշուշտ նաեւ Չամչեան ու Ագգերեան,
որոնք կը տատաման ու անորոշ կը թողուն,
ինչդիրք, մէկ անգամ մէկ կարծիքին եւ միւս
անգամ միւս կարծիքին կողմը հակելով: Այս-

¹ Պարոնեան, Երկագրութեան 1885, էջ 54 եւս:

պէս շամբեան, Ա. 491 կ'ըսէ թէ գրեթէ Դանիէլի հնարածն էին. «Ասորի եպիսկոպոս տեղւոյն որ կոչուր Դանիէլ՝ յարմարեալ եւ յօրինեալ է յիւրմէ տառս ինչ Հայոց, եւ աղաչէր զնա, զի տաց հրաման տանելոյ զայն եւ ի Հայս, եւ ապրանելոյ անդ... զորս ստեղծեալ էր (Դանիէլ) ըստ նմանութեան յունական տառից եւ գրոց», իսկ էլ 760, հրաժարած այս կարիքէն, կ'ըսէ. «Այլ վասն Դանիէլեան նշանագրաց չունիմք ինչ հաստատուն աւանդել, յիւրմէ արդեօք հնարեալ իցէ զայն, թէ յայլոց առեալ»:

Այսպէս անորոշ է նաեւ Ա. գերեան, լիակ. Վարդ Սրբոյց, հո Ե. էլ 288 եւ 290. «Ունի առ իւր (Դանիէլ) նշանագիրս իմն ալ-փայտեաց հայերէն լեզուին, գտեալս ուստեք կամ յարմարեալ... կամ էին աւիտարեալ թառն ի յունէ եւ յասորոյ՝ անբաւականք խորում լեզուի, եւ կամ առ նախնեօք Հայոց երբեմն հնարեալք իրբեւ նշանագիրն, եւ խափանեալք որպէս միմէնս եւ անյողորակոս»:

Բայց անշուշտ այսպիսի կասկածներու տեղի չկայ, որովհետեւ նոյն իսկ խորենացին քիչ մը յետոյ իրեն դէմ վկայութիւն կու տայ եւ կը պարզէ ինքիւրը, ըսելով թէ այն գրերը վաղեմի բաներ էին. «Բայց հմտացեալ ի Դանիէլէ, կարգեալ ըստ ձեւոյ օրինակի յունականին Վանիէլոյ քառու նշանագիր տառից, եկեալ ետուն ցմեմն Սահակ եւ Մեսրոպ» (խոր. Գ. Եր.):

Ամենէն զօրւոր ապացոյցն է Կորիւնի վկայութիւնը. «Եպիսկոպոս պատմէր նոցա արքայն, վասն առն ուրումն ասորոյ եպիսկոպոսի ազնուականի Դանիէլ անուն կոչեցելոյ, որոյ յանկարծ ուրեմն նշանագիրս արդարեւ տաց հայերէն լեզուի» (Կոր. էլ 8): Մեր գծախառնութեամբ այս հատուածը կը կարդայ եւ անպատճառ պակաս բառ մը կայ. «որոյ յանկարծ ուրեմն նշանագիրս հայերէն լեզուի, ինչ. բայց կը պակսի: Ինչ կը թուի թէ այս պակաս բայը պիտի ըլլայ քոթու եւ ասոր համար է որ իսկոյն յաջորդ տողին մէջ ալ կը կրկնուի. «Եւ իւրեւ պատմեցաւ նոցա յարքայէ վասն գրելոյն (կարգաւ քոթու) ի Դանիէլէ...» Գրանի մը տող յետոյ բառը նորէն կրկնուած է աւելի պարզ. «Այս առեալ երանելի հոգաբարձուացն զյան. կարծեցիս...» (էլ 9): ուր առաջին խօսքին յոթերէն եւ քոթու բառերը միացած են:

Այս բոլորէն կը հետեւի թէ Դանիէլ յոթերէն տեղ մը քոթու եր այդ նշանագրերը եւ

հետեւաբար անոնք իր հնարածները չէին: Դանիէլեան անունը սխալ բացատրութիւն մըն է, որ ժամանակն եւ հանգամանքները նուիրագործած են: Եւ նոյն իսկ խորենացին՝ որ առաջին անգամ կու տայ այս անունը՝ ոչ թէ անշուշտ իրր հեղինակ կուզէ ներկայացնել զայն, այլ իրր այն գրերը ունեցող կամ պահող անձը: Այսպէս կ'ընդունին գրեթէ բոլոր մեր բանասերները:

Սակայն Ս. Վրդ. Պարոնեան, (Երկրագունդ 1885, 99—101 եւ ՀԱ. 1896, 72—76) կը յայտնէ նոր կարծիք մը՝ որ այս երկուքին միմէն տեղը կը բռնէ: Հեղինակը կ'ըսէ թէ Դանիէլը գտած էր այդ հին նշանագրերով գրուած գիրք մը, որուն մէջէն ինքը առաջին անգամ հանեց այբուբենը եւ յունարէնի շարքով դասուորեց, եւ հաս այս դասաւորութեան համար այբուբենն ալ կոչուեցաւ Դանիէլեան: — Չնեք ուզեր երկար խօսել հոս այս մասին, որովհետեւ Ս. Մեսրոպի կենսագրութեան մէջ՝ պէտք եղած ապացոյցները տուած ըլլալ կը կարծենք, ապացոյցանելու համար թէ Դանիէլի ձեռքը գտնուածն ուրիշ բան չէր, բայց եթէ այբուբենական տախտակ մը:

Ինչորքը բոլորովին ուրիշ ձեւով կը փաստաբանէ Ղ. Աղայեան, Մարտ 1892, էլ 1844: Աղայեան կ'ընդունի մեզի պէս թէ Դանիէլի ձեռքը գտնուածը գիրք չէր, այլ պարզ այբուբենական տախտակ մը: Բայց տարօրինակ կը գտնէ այն որ գրականութիւն մը ամբողջապէս ջնջուի, անկէ ամենեւին հետք մը չմնայ, եւ մի միայն գտնուի այբուբենական ցուցակ մը, այն ալ միայն մէկ հատ: Ասկէ կը հետեւցնէ թէ այդ գրերու հնարողը Դանիէլն է. Դանիէլը կամ ինքն իրանից, կամ մի հայի առաջարկութեամբ ասորական գրերը ձեւափոխելով՝ յատկացրել էր հայերին, ասելով՝ «եթէ կամենում էք ձեր սեփական գրերն ունենալ, համեցէք տարիք», բոլորովին այնպէս, ինչպէս Մեսրոպն արաւ Վրացոց համար: Հայերը ընդունեցին այս գիրք եւ ստեղծեցին գրականութիւն: Իսկ եթէ հայ պատմագրերը՝ «չեն ուզում ուղղակի խոստովանել, որ այդ գրերն ինքը Դանիէլն էր չինել, այդ այն պատճառով է միայն որ ասորիները այլ եւս ափսիս էին դարձեր հայերուն, զրուած էին Սուրմակի, Բրեքիշի եւ Համէլէի վարժանքներէն եւ, ինչպէս որ քաղաքականապէս կ'ուզէին ազատիլ պարսկական հպատակութենէն, նոյնպէս ալ մատուորապէս կ'ուզէին ազատիլ ասորական ազդեցութենէն, յունաց օգնութեամբ: «Այս-

